

Недостигът на учители през 2023 г. буги все по-голямо безпокойство, а в някои държави се очаква ситуацията да се влоши и поради застаряването на преподавателите. Това показва Обзорът на образованието и обучението за 2023 г. – годишен доклад на Европейската комисия за състоянието на образователните системи и обучението в държавите членки на ЕС. В него се описват и действията, предприети в отделни държави за повишаване привлекателността на учителската професия.

В същото време, докладът отчита, че все повече млади европейци получават висше образование. Броят на преждевременно напускащите образователната система намалява. Почти две трети от наскоро завършилите професионално образование и обучение пък имат опит в учението в процеса на работа. Налице са и предизвикателства, като например преобладаващите слаби резултати в областта на основните умения, широко разпространената неравнопоставеност в достъпа до образование и резултатите от него, неравнопоставеността между половете във висшето образование и липсата на жени в дисциплини като наука, технологии, инженерство и математика.

Докладът бе представен в рамките на Европейската среща на върха по въпросите на образованието в Брюксел от комисаря по въпросите на иновациите, научните изследвания, културата, образованието и младежта Илана Иванова.

Обзорът анализира развитието на образователните системи и системите за обучение в ЕС през годината и отчита напредъка към постигането на съвместно договорените цели на равнище ЕС като част от сътрудничеството на държавите членки в Европейското пространство за образование. Той включва сравнителен анализ, 27 доклада по държави, както и набор от инструменти за мониторинг.

В този брой „Аз-буки“ представя основните оценки и изводи от доклада за България.

Учителите в България са сред най-възрастните в ЕС и започва да се наблюдава недостиг; се посочва в Обзор. Около половината от педагозите у нас са на поне 50 години (средна стойност за ЕС – 39%) и 31,3% са на 55 години и по-възрастни (средната стойност за ЕС е 24,4%). А това означава, че през следващото десетилетие половината от настоящите учители в България вероятно ще се пенсионират.

Посочва се, че в България вече съществува недостиг на учители, особено в началното образование и по определени предмети – например свързаните с наука, технологии, инженерството и математиката (STEM), английски и български език. При това по-често в селските райони, където преобладаващият брой ученици са от семейства в неравнопоставено положение. Има тенденция учителите с по-висока степен на образование или с по-голям опит да бъдат съсредоточени в градските райони. Средно те са и по-млади.

На този фон се отбелязва, че през последните години у нас са предприети мерки за повишаване привлекателността на професията и подобряване условията на труд. Увеличаването на заплатите на учителите е приоритет, като заплатите им нарастат по-бързо от средното за страната и в края на 2022 г. достигат 108% от средната заплата, като целта е да достигнат 125%, пише в доклада за България.

В същото време, за да се мотивират повече хора да станат учители, бяха премахнати таксите за обучение за програмите за подготовка на учители, въведени са стипендии и са създадени алтернативни пътища към учителската професия. Засилен е и първоначалната подготовка на учителите. Разработени са и нови възможности за продължаващо професионално развитие, придружени от задължително участие в непрекъснато обучение на педагозите.

Въведени са и различни национални програми, насочени към укрепване на учителската професия, включително наставничество и индивидуална подкрепа за начинаещи учители, обучение на академичния персонал и подкрепа за благосъстоянието на педагозите. Набляга се и на обучението за подобряване

уменията на учителите с подкрепа на Европейския социален фонд, докато Механизмът за възстановяване и устойчивост подкрепя създаването на Национален център и три регионални центъра за подготовка на учители в областта на STEM.

В доклада се отбелязва, че интересът към програмите за подготовка на учители е голям и значително се е увеличил, но навлизането в професията е по-скоро слабо, а задържането на начинаещите учители е трудно. Между 2018 г. и 2022 г. броят на студентите по бакалавърски програми в областта на образованието е нараснал с 25,2%, а този в съответните магистърски програми – с 40%. В резултат само за пет академични години делът на студентите в бакалавърски програми, които подготвят бъдещите учители, се е увеличил от 10% на почти 13% от общия брой, а този на студентите в магистърски програми – от 8% на 13%. Въпреки това около 40% от завършилите педагогически програми и 65% от завършилите специалности с педагогически профил не стават учители след дипломирането си. Освен това голям процент от начинаещите учители се отказват от професията след първата година.

Въпреки това вече се наблюдава леко увеличение на дела на учителите на възраст под 35 години: техният дял се е увеличил с около 3 процентни пункта между 2018 г. и 2022 г., достигайки 14,2% в общото образование и 13,7% в средното професионално образование.

Остава предизвикателство привличането на завършилите гимназиалния етап на средното образование с отлични резултати в програми за обучение на учители и увеличаването на участието в програми, свързани със STEM. При програмите, подготвящи учители, приемът продължава да бъде с оценки под средното равнище за кандидатите, приемани да следват висше образование.

Остават области, в които има възможност за подобрене. Запруднеността са свързани с недостига, небалансираното разпределение на квалифицирани кадри между училищата, застаряващата работна сила и резултатите от обучението. Наред с другото, в прегледа се посочва необходимостта от продължаващо подобряване на регулаторната рамка и процесите на прилагане, за да се гарантира, че достатъчно висококвали-

Европа се загъхва за учители

Все повече млади хора получават висше образование. Броят на преждевременно напускащите училище пък намалява, показва Обзорът на образованието и обучението в ЕС за 2023 г.

фицирани бъдещи учители завършват висше образование – например чрез допълнително преразглеждане на първоначалната подготовка на учителите, гарантиране на цялостен процес на сертифициране и т.н.

Други посочени области, в които може да се надгражда, включват преразглеждане на непрекъснатото професионално развитие с цел премахване разпокъсаността и осигуряване на добавена стойност по отношение на обучението на учениците и учителите, както и подобряване на събирането, анализа и научните изследвания на данни. Високият процент на преждевременно напусналите училище учители в началото на кариерата си допълнително подсказва, че трябва да се подобрят мерките за задържане.

Образование и грижи в ранна детска възраст

България полага усилия за подобряване качеството и повишаване процента на участие, но записването в програми за образование в ранна детска възраст все още е ниско, се посочва в доклада. Отбелязва се, че е увеличен капацитетът на системата, компетентните на педагогическия персонал са се подобрили, таксите за детски градини са премахнати и е въведена тригодишна задължителна предучилищна програма. Последните обобщени данни, налични на равнището на ЕС, обаче показват, че през 2021 г. 79,4% от българските деца между 3-годишна възраст и възрастта за започване на задължително начално образование са били обхванати от образованието в ранна детска възраст. Този процент е значително по-нисък от средната стойност за ЕС от 92,5 % и целта на равнището на ЕС от 96 % до 2030 г. Посочва се, че след актуализацията на данните за населението в съответствие с преброяването от 2021 г. процентът на участие скача до 88,8% през учебната 2022/2023 г. В същото време, процентът на участие е особено нисък сред ромското население. А липсата на места в детските градини в София и в други големи градски райони също оказва влияние върху участието в образованието в ранна детска възраст.

В документа се отбелязва, че услугите за образование и грижи в ранна детска възраст за деца на възраст между 0 и 3 години имат ограничен капацитет и не им достига качество. През 2022 г. само 17,4% от българските деца са посещавали професионални детски заведения в сравнение със средната стойност за ЕС от 35,7% и под националната цел от 30%, определена за 2030 г.

Един от факторите е липсата на ясли. Услугите в тях се предоставят от медицински и помощен персонал и са насочени към полагането на грижи, но образователният компонент до голяма степен липсва. Детските ясли не подлежат на образователните стандарти за предучилищно образование, в които се определят задължителните компетентности и условията и процедурите за придобиването им. Въпреки че детските ясли са задължени да имат по един педагог, присъствието на такъв специалист често остава само на хартия. За да осигури съгласуваност на публичните услуги от раждането до училищната възраст, България започна разработването на рамка за качество (вж. каре 1).

В България най-голям е недостигът на учители в сферата на началното образование

Рамка за качество на образованието и грижите в ранна детска възраст

През периода 2020 – 2022 г. Европейският съюз предоставя техническа подкрепа за усилията на България за реформи. Това включва задълбочен преглед на регулаторните рамки и практики в областта на образованието и грижите в ранна детска възраст в България и анализ на добрите практики от целия ЕС. За тази цел са осъществени партньорски обмени с Ирландия, Литва и Швеция. Въз основа на този опит българските институции, заедно с работна група от национални експерти и заинтересовани страни разработват национална рамка за качество за образованието и грижите в ранна детска възраст, която обхваща всички услуги от раждането до началото на началното образование.

Новата рамка включва набор от пет национални показателя – в съответствие с рамката на ЕС за качество, които обхващат достъпа, учебната програма, работната сила, наблюдението и оценката, както и управлението и финансирането. Показателите дават възможност за определяне на цели. Те се готвят от описания на качеството на общинско равнище с цел наблюдение и оценка на услугите и подкрепят самооценката от страна на домакинствата на образованието и грижите в ранна детска възраст, като например детски градини и ясли.

Националната рамка за качество е успешно изпробвана в 25 селски и три градски заведения за детски ерици. В рамките на проекта са разработени и предложения и препоръки за изпълнение в подкрепа на националните усилия за реформи.

Училищно образование

В Обзор се посочва, че усилията за борба с преждевременното напускане на училище в България започват да дават резултати. През 2022 г. процентът на преждевременно напусналите системата на образованието и обучението сред хората на възраст между 18 и 24 години спада до 10,5%. Стойност, която все още е над средната за ЕС от 9,6% и целта на равнище ЕС от 9% до 2030 г. Въпреки това от 2020 г. насам се наблюдава низходяща тенденция за този показател след въвеждането през 2017 г. на междунституционален механизъм за идентифициране, регистриране и реинтеграция на децата, които не до училищната възраст, България започна разработването на рамка за качество (вж. каре 1).

В същото време, преждевременното напускане на училище продължава да бъде особено високо в селските райони и при ромите. През 2022 г. обаче процентът спада особено осезаемо в селските райони – от 27,9% през 2017 г. до 19,1% през 2022 г. България продължава да бъде една от малкото държави в ЕС, в които преждевременно напускане на училище е по-високо сред момчетата – 11,7% при средно за ЕС 8%, отколкото сред момчетата – 9,3%, средна стойност за ЕС от 11,1%.

В доклада се подчертава, че националните стандартизиращи изпити показват големи и нарастващи неравенства по отношение на резултатите и силна социална сегрегация в българската образователна систе-

ма. Стандартизираните тестове по български език и математика при четвъртокласниците през 2021 г. показват значително увеличение на разликата в резултатите между учениците в неравнопоставено положение и техните връстници. Увеличението отчасти се дължи на по-голямата трудност на тестовите от 2021 г. в сравнение с тези от 2019 г., което направи въздействието на социално-икономическия статус по-очевидно, въпреки че въздействието на пандемията не се изключва.

Неравенствата се основават на социални и териториални характеристики, етническа принадлежност и видове училища и секции. Стандартизиращият тест в VII клас показва подобно нарастваща разлика между учениците в неравнопоставено положение и техните връстници, особено по български език. В него се открояват две видимо различни групи: ученици с много ниски резултати и ученици с отлични резултати – разлика, която, изглежда, не се дължи на пандемията.

Подобряването на образователните резултати и равнопоставеността в образованието продължават да бъдат предизвикателства за България. В международното проучване за напредъка на учениците в четенето (PIRLS) от 2021 г. четвъртокласниците в България изпреварват своите връстници в неравнопоставено положение с голяма разлика от 120 точки, въпреки че като цяло резултатите на българските ученици са значително над средните за ЕС. Тази голяма разлика показва, че социално-икономическите фактори оказват силно въздействие върху резултатите в образованието и потвърждава сходните констатации на Програмата на ОИСР за международно оценяване на учениците (PISA) от 2018 г.

Приобщаването на ромите продължава да бъде основно предизвикателство. През 2020 г. 64% от ромските деца на възраст между 6 и 14 години посещават училища на детски градини, в които всички или

повечето им съученици са роми, в сравнение с 58% през 2016 г. 11% от анкетиранияте роми се чувстват дискриминирани, когато са били в контакт с училищните органи, в сравнение с 4% през 2016 г. Авторите на доклада отбелязват, че въпреки че общите публични разходи за образование се увеличават, справедливото финансиране може да се подобри.

Проучване на УНИЦЕФ от 2023 г. показва, че в България 13% от ресурсите за публично образование отиват за учаци от най-бедните домакинства, а 25% – за учаци от най-богатите домакинства. Посочва се, че през 2023 г. държавата отпуска допълнителен бюджет за образователни медиатори, които играят ключова роля за интеграцията на учениците от ромски произход. 114 милиона евро от образователната програма за периода 2021 – 2027 г., съфинансирана от Европейския социален фонд плюс, са специално предназначени за мерки за подобряване на достъпа до образование на маргинализираните групи.

В доклада се посочва, че фондовете на ЕС подкрепят развитието на цифрови умения в страната. Само 52% от българите на възраст между 16 и 19 години притежават поне основни цифрови умения в сравнение със средната стойност за ЕС от 69%. Цифровизацията в образованието и цифровото образователно съдържание са приоритизирани у нас, включително с подкрепата на фондовете на ЕС. Например Европейският социален фонд съфинансира обучение за придобиване на цифрови умения за учители и ще продължи да предоставя подкрепа и потвърждава сходните констатации на Програмата на ОИСР за международно оценяване на учениците (PISA) от 2018 г.

Приобщаването на ромите продължава да бъде основно предизвикателство. През 2020 г. 64% от ромските деца на възраст между 6 и 14 години посещават училища на детски градини, в които всички или

лица. В допълнение, по Плана за възстановяване ще се изградят младежки центрове, в които ще се предоставя и специализирано обучение за цифрови умения.

България предоставя и образователни услуги на разселените украински деца. През 2022 г. България е посрещнала над 50 000 разселени деца от Украйна и им предлага езикова подкрепа и услуги за електронно образование на записаните в училище. Въпреки това само малка част от децата, получаващи временна закрила, посещават местни училища, отчасти поради предпоставяния на семействата им да следват украинското образование.

Професионално образование и обучение

Въпреки че през последните години бяха предприети мерки за подобряване привлекателността и съответствието на професионално образование и обучение с нуждите на пазара на труда, у нас са необходими допълнителни усилия в тази област, пише в доклада. През 2022 г. България изготви национален план за изпълнение в отговор на Препоръката на Съвета от 2020 г. относно ПОО и Декларацията от Оснабрюк, чиято цел е да се подобрят приобщаващият характер и качеството на ПОО. Въвежда се дуално ПОО и организациите на работодателите се включват по-активно. Делът на учениците в гимназиалния етап на ПОО е малко по-висок от средния за ЕС (52% в сравнение с 48,2% през 2021 г.), но намалява в сравнение с предходните години.

Национални и европейски средства се прилагат мерки за привличане на нови учители и подобряване на ключовите компетентности на педагогическите специалисти. Националната програма „Мотивирани учители и квалификации“ подкрепя разработването на система за наблюдение на въздействието на обучението върху професионалното развитие на учителите, включително в ПОО. Финансиранят от ЕС проект „Подкрепа за дуалната система на обучение“, започнал през 2020 г., включва ключови дейности, които са насочени към учители и обучители, като например укрепване на компетентностите на учителите и обучение на наставници с цел подобряване на техните педагогически умения. Освен това през ноември 2022 г. бяха избрани 28 училища от всички региони на България, които да бъдат превърнати в центрове за високи постижения в областта на професионалното образование.

През 2023 г. беше дадено начало на операцията от стратегически интерес „Модернизирани на ПОО“, съфинансирана от ЕСФ+ и възлизаща на 35 милиона евро. Като част от тази операция се очаква, че 384 професионални училища ще въведат модернизирани учебни програми и програми за чиракуване, повече от 2900 педагогически специалисти в областта на ПОО ще подобрят умения си, свързани с прехода към цифрова и екологосъобразна икономика, и почти 36 000 ученици ще проведат допълнителни дейности и училищни практики в реална работна среда. Планирани са изменения на нормативната уредба на ПОО с цел преразглеждане на списъка на професиите в ПОО и техните

програми съобразно потребностите от професионални умения, в т.ч. в областта на опазването на околната среда и цифровите технологии.

Висше образование

Делът на завършилите висше образование остава нисък в сравнение със средното в ЕС. През 2022 г. 33,8% от българите на възраст между 25 и 34 години са имали диплома за завършено висше образование, което е под средната стойност за ЕС – 42%, и от целта на Съюза от 45%. Въпреки че е по-висок с 6,6 процентни пункта в сравнение с 2012 г., процентът не се е подобрил значително през последните години. Неравнопоставеността между половите продължава да бъде значителна: само 27,7% от мъжете имат диплома за висше образование в сравнение с 40,3% от жените. Процентът на завършилите висше образование в областта на науките, технологиите и инженерството обикновено е доста нисък – 20,3%, в сравнение със средната стойност за ЕС от 25,4%.

Броят на студентите в областта на ИКТ и педагогическите специалности се е увеличил значително, но ръязко е намалял в няколко програми, които биха могли да подпомогнат екологичния преход на България. Поради демографските тенденции през периода 2018 – 2022 г. общият брой на студентите в бакалавърски програми е намалял с 3,9%. Броят им се е увеличил значително в педагогическите специалности (25,2%), ИКТ (19,5%), изкуствата (11,7%) и свързаните със здравеопазването специалности (5,9%).

Общо 12,8% от всички студенти в бакалавърски програми следват педагогическа специалност, 7,8% – ИКТ, и 4,2% – специалности от сферата на здравеопазването. Въпреки че броят на студентите по математика и статистика все още е нисък, той е нараснал с повече от 19,5%. Макар България, като цяло, да има малко студенти по естествени науки, спадът в съответните области е много по-висок от средния – 11,6% спад на студентите по биология, 28,8% на студентите в програмите за околната среда и 8,8% на студентите по физика, химия и науките за земята. При бакалавърските програми, подготвящи инженери, спадът е 12,9%. Въпреки това процесите на интернационализация се засилват. Между 2018 г. и 2022 г. броят на чуждестранните студенти се е увеличил с 14,9%. Чуждестранните студенти представляват 3,6% от студентите в бакалавърски програми и 17,6% от студентите в магистърски програми.

Продължават усилията за подобряване на качеството и съответствието на висшето образование с нуждите на пазара на труда. В Стратегията за развитие на висшето образование за периода 2021 – 2030 г. се признава, че учебните програми често са остарели и предлагат на студентите достатъчно възможности да придобият практически умения. В допълнение към това в картата на висшето образование, приета през 2021 г. и актуализирана всяка година, са посочени с цел преразглеждане между търсенето и предлагането на образователни

услуги на национално и регионално равнище и резултатите на пазара на труда за завършилите лица. За да се справи с тези недостатъци, България прилага редица инструменти, включително широкомащабна инициатива за модернизиране системата на висшето образование със съфинансиране от ЕСФ.

Целите са да се въведе обучение, основано на модел на компетентностите, да се подкрепи разработването на съвместни университетски програми, да се улесни развитието на трансверсални умения и да се подобри компетентностите на преподавателите. Освен това допълнителните актуализации на учебните програми, които ще бъдат подкрепени от ЕСФ+, ще се съсредоточат върху знанията и уменията, необходими за екологичния преход. През периода 2021 – 2027 г. по линия на ЕСФ+ са заделени 185 млн. евро за мерки, които са насочени към повишаване на качеството, съответствието с нуждите на пазара на труда и приобщаващия характер на висшето образование.

През 2024 г. ще бъдат предприети действия за създаване на дуално обучение във висшето образование, подпомагане на професионалното ориентирание, развитие на академичния персонал и подобряване на условията в докторантските програми, които са от значение за пазара на труда.

Образование и обучение на възрастни

Въпреки действията в тази област България продължава да има един от най-ниските проценти на участие на възрастните в образование и обучение в ЕС, особено по отношение на хората в неравнопоставено социално-икономическо положение. През 2022 г. делът на лицата на възраст 25 – 64 години, които са участвали в образование и обучение за възрастни, е намалял до 1,7% и е значително под средния показател за ЕС от 11,9%. Участието е особено ниско от страна на безработните, хората с увреждания или с по-ниски равнища на образование и умения, ромите и хората от селски и отдалечени райони. Освен това през 2021 г. едва 3% от българското население съобщава, че притежава поне основни цифрови умения, което е доста под средното за ЕС равнище от 54%.

Повишаването на квалификацията и преквалификацията на населението получава значително финансиране от ЕС, предимно от ЕСФ+, но и по Механизма за възстановяване и устойчивост. С цел да се постигне амбициозната цел до 2030 г. 35,4% от възрастните да участват в учене всяка година, са започнати операции за повишаване на квалификацията и преквалификация на възрастните със слаби умения и ниска квалификация и на тези в неравнопоставено положение. Например операцията „Умения“ по линия на ЕСФ (13,3 млн. евро) е насочена към повишаване квалификацията на работната сила, насърчаване на професионалното и кариерното развитие и стимулиране на участието в различни форми на заетост и обучение. От 2023 г. в ход е и операция „Цифрови умения“ (20 милиона евро) с цел подобряване на цифровите умения на неактивните и безработните. **АВ**